

Panaszok orvoslása az igazságkeresők útján. — A négyszeri szántás behozatala és a robotváltság korlátozása. — Rákos a községi számadások megvizsgálását kívánja s kikel a város-házi gazdálkodás ellen. — Zavargás a bírótételkor. — Rákost elfogják és kiültjék a városból. — A helytartótanács a panasz-kodóknak ad igazat. — Rákost újra elfogják és megcsapják. — Nagy drágaság. — A nép a bírák ellen fellázad s kedve szerinti előjárókat választ. — A kancellária a szántás és jövet-menet perben a lakosság javára dönt. — A lakosság Budára és Bécsbe Dus Istvánt küldi fel panaszaival. — A vármegye az urasági tiszteknek kedvez. — A király rendel-kezik a községi számadások megvizsgálása, a választások, Herczeg Ferenc s a foglyok szabadon bocsátása tárgyában. — A vármegyén húzzák-halasztják az ügyet. — Rákos és Dus a szentesiekkal ismét Bécsbe utaznak. — Lánczyt kérik kormánybiztosnak. — A vármegye megvizsgálja és elintézi a panaszokat s a számadásokat is megvizsgálta. — A fölség-kérvény elintézése is rábizatik. — Az igazságkeresők kétségbe vonják a királyi leirat igazi eredetét. — A helytartótanács újabb vizsgálatot rendel. — Rákos és Dus ismét kihallgatáson a királynál s a jobbágyság nagy elnyomatása, saját üldözteté-sök és Herczeg felől panaszt tesznek. — Itthon börtönbe vettetnek. — A város viszálya az uradalmi tisztekkel. — Kristó és Nagy György a fölséghez utaznak, de Pesten le-tartóztattnak. — A megye hanyagsága s a lakosság újabb sérelmei. — Az igazságkeresők a tanácssal egyetértve a legelő és robotügyben újabb panaszokat terjesztenek fel, a nép követeli a foglyok szabadon bocsátását. — Katona fogdosás. — A higgadtabb elemek felülkerekednek. — A tanács gyarló-sága. — Feladja a küzdelmet. — Az igazságkeresők jellemzése. 1816—1822.

Az ekkép' létrejött kibékülés nem volt tartós. A lakosság csakhamar úgy tapasztalta, hogy az uraság tisztjei nem tartották meg ígéretüket s uta-

sításait. A bírák tehát még azon évben újabb panaszt emeltek a vármegye előtt amiatt, hogy a fúvarra rendelésnél nem néznek sem a szorgos dologidőre, sem az esőre, sőt a köteles 2 napon túl még 6-ot is követelnek egy telek után.¹ De a nép nemcsak a tisztekkel, hanem a városi előjárókkal is elégedetlen volt. Gyanúba vette azok eljárásának tisztaságát a város javai és jogai kezelésénél. Öreg zsellérek és kisgazdák panaszra jártak Horváth szolgabíróhoz amiatt, hogy a nagybirtokú előjárók kihúzzák magokat a közterhek alól (minők: a katonaszállásadás, kaszálás, töltéscsinálás), vagy ha megjelentek is, mint felügyelők ez utóbbinál, napidijjért tették, stff. A szolgabíró kinevette az együgyű panaszkodókat. Az elégedetlenek tehát szószólók után láttak, kik az igazságot kijárják s a bajokat orvosolják: Csakhamar találtak is ilyeneket, Rákos Mihály, Dus István és Kristó Andr. Ferenc személyökben.²

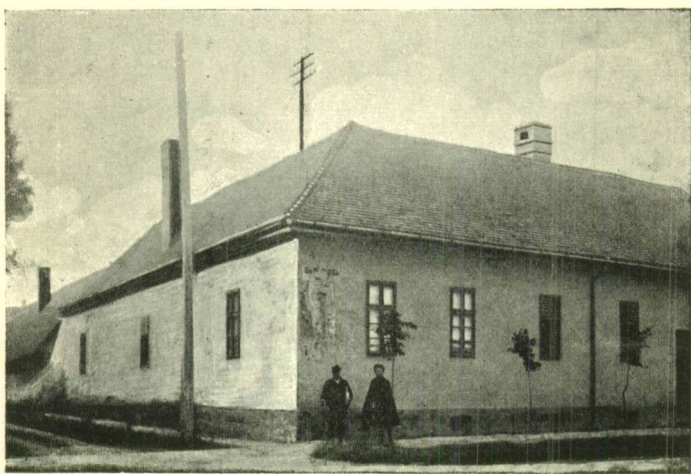
Az első korábbi éveiben ref. tanító, Dus pedig igen értelmes és alapos képzettségű lakatos volt, évtizedek óta a városi toronyórák gondozója. Írt és beszélt deákul s jól kezelte a tollat is. Felesége Szőnyi Benjámín lelkész fogadott leánya. Dús véletlenül rájött arra, hogy az uradalmi ügyész éjjel kieresztgeti a rabokat, hogy az ő számára ragadozzanak, miért is őt »gazember«-nek mondta. Az ügyész erre az óriási erejű Dús csellel elfogátván, egy hetivásáros napon a piacon megcsapatta.

Az uraság ez időtájt gazdaságaiban a négy-szeri szántást akarta behozni az eddigi kétszeri helyett. Tapasztalván ugyanis, hogy a föld termékenysége megcsappant s az inséges évek mind

¹ V. lt. Rvi. 3 a. cs., 88. sz.

² Az általok vezetett forrongásra vonatkozó iratok legnagyobb része: V. lt. Rvi. 3 a. cs., 116. sz.

sűrűbbekké válnak, a bajon a jobb műveléssel akart segíteni s azt kívánta, hogy jobbágyai a helyesebb gazdálkodás, az ország más vidékein is behozott szokás szerint az őszi vetés alá háromszor, a tavaszi vetés alá pedig egyszer szántsanak s erre az 52 napszámból, melylyel jobbágyai egy telek után tartoznak, 4 napnál, mennyit a törvény világo-

106. sz. Dus István háza.¹

san kimond, többet is fordithasson, olyképen, hogy a 4 ökörral teljesített szántás 2 napba, a 2 ökörral végzett pedig egybe tudassék, megigérvén azt, hogy 4 nap után egy nap jövésre-menésre fog beszámíttatni. Egyszersmind azonban az alacsonyra szabott robotváltságot korlátozta s követelte, hogy a jobbágyok a robotból többet dolgozzanak le, mint

¹ Most a Czukor-féle ház, a Szentesi- és Czukor-utcák sarkán.

eddigelé. Ezek azonban az újabb terheltetést nem akarták vállalni s nálunk, Szentesen, Csongrádon és Szegváron összebeszélve, egyértelműen kinyilatkoztatták, hogy a kivánt nyári szántást nem fogják teljesíteni, hanem maradnak csak a régebbi kétszeri (tavaszi és őszi) szántás mellett.

A vármegye ez ügyben a földesúr pártjára állott, de a jobbágyok a helytartótanács | 1816. jul. elé vitték a pert. Rákos ezalatt a birák ellen élőszóval panaszkodott gróf Waldstein és az uradalmi tisztek előtt, majd mikor szavának semmi foganatja sem lett, a »vásárhelyi község« nevében emlékiratot nyújtott be az uradalmi gaz- | aug. 17. dálkodó széknek, melyben kifogásolta azt, hogy az esküdtek életfogytig választatnak, a községet pedig a városi számadások vizsgálásából kizárják. Nem szándéka, úgymond, a mostani birák meggyalázása, hanem csak a hibásak megjavítása. Mindazáltal a mostani esküdtek megváltoztatását s a számadások megvizsgálására minden utcából 3—4 ember rendelését kérte. Nemsok idő múlva | nov. 4. ugyancsak a »vásárhelyi község« nevében más iratot nyújtott be, most már az úriszékhez, melyben panaszolja, hogy a »sok terheltetések« és »sommás adósságok« miatt »végső pusztulás« fenyegeti a várost, hogy a birák az úrbéri korcsmáltatást elcserélték a mészárszékért az uradalommal, amin a városnak kára s csak egyeseknek van haszna, aztán példákat sorol fel, hogy az uradalmi tisztek és egyes birák minő visszaéléseket követnek el a közvagyonnal és jövedelmekkel, akik az ispánt arra kérik, hogy csak az ellenök zugolódó »köznépet zabolázza meg, akkor valamit kíván az uraság, mindeneket meg fognak ajánlani«.

A fellépésnek meg lett az az eredménye, hogy az úriszék az esküdtek választására nézve új szabályokat készített, melyek a vármegye útján a hely-

tartótanácsához terjesztettek fel. Innét még le sem érkezett a válasz, midőn a városnál tiszt- | dec. 18. újításra került a sor s a választásokat a szokott módon megtartották. Rákosék ellenmondottak s olyan lármát csaptak, hogy a nép teljesen felháborodott s alig lehetett megfékezni. Ennek következtében a tisztek a zenebona szerzőket a helyszínen elfogatták, az úriszék pedig a főbb zavargókat lecsukatta, Rákost és másik két társát a fogság kiállása utáni időre a városból kitiltotta. A helytartótanács azonban, melyhez az elégedetlenek az ügyet fellebbezték, ekkor a király nevében | 1817. ápr. 8. elrendelte, hogy az elfogottakat bocsássák szabadon, jobb rendet hozzanak be a községi ügyek intézésébe, helyben hagyta a tisztújítási rendszabályokat is a megye minden módosítványával együtt, azzal a hozzáadással, hogy előbb kérdezzék meg a város népét azok felől, egyszersmind megsemmisítette a vármegyének a korcsmajog és mészárszék ügyében hozott határozatát, mivelhogy az | máj. 5. úrbéri ügyek az elébe nem tartoznak. E legfelsőbb határozatot az úriszék oly hozzáadás mellett közölte az e célból összehívott lakossággal s a fogságból ez alkalomra elővezetett rabokkal, hogy gondolkozzanak egy napig a jövő választások módjáról, de a tavalyi választáshoz többé szó sem fér. Másnap a nagy számban felgyülekezett lakosság azt a véleményt nyilvánította, hogy tartsanak rögtön tisztújítást, mert ők az urbáriumban megírt jogaikhoz ragaszkodnak, amit azonban a törvényszék ellenzett. Ezúttal már Rákos jelen sem volt a gyűlésen, mert őt az urak amiatt, hogy az első napon a királyi parancsolat hitelességét, minthogy a felmutatott iraton nem volt pecsét, nyíltan kétségbe vonta, »e vakmerőségéért« újabb bűnvádi keresetbe fogatták, börtönébe visszakísértették s ismételt ízben 30—40-ig megcsapatták.

Ezzel azonban a csendesség nem állt helyre. A rossz gazdasági viszonyok s a szükség már két év óta sanyargatták a lakosságot. A buza a kamrákból rég elfogyott, s árpán és kukoricán tengődtek a családok. Állatjaiknak nagyobb részét is olcsón elvesztegették, hogy vetőmagra telessenek szert. A buza ára 45 frtra, az árpáé 20-ra, a zabé 10-re csigázódott fel köblönként. Az uradalom a földbért 84 frtról 140-re, 3 köből buzára és 2 köből zabra emelte. Az inség miatt is izgatott lakosság folyvást háborgott s az uraságnál a haszonbér leszállítását s az előjárók lemondását mind hangsúlyosabban követelte. Az uraság annyiban engedett, hogy okt. 26-án a bírákat és a jegyzőket lemondatta, midőn különben is csak pár nap választá már el őket a tisztújítás rendes idejétől. Nov. 1. és 6-án egész rendben végbement a tisztújítás,¹ mely alkalommal legnagyobb részt az elégtelenek jelöltjei jutottak be a városházához, mit abból is lehet következtetni, hogy az igazságkeresők ezután jobbra a város költségén utazgattak.

Nemsokára ezután a kir. kancellária a szántáspert ellátta végső határozattal, azt | 1818. márc. 17. végezvén, hogy a folyamodó községek nem tartoznak négyszeri szántással a földesuraságnak, hanem elég, ha, mint eddig, ezután is kétszer szántanak. A munkára való jöves-menés idejét a jobbágy jövő heti munkájába kell betudni, a szekeres munka szántás számba vétessék és megfordítva, a hosszú fuvar miatt szenvedett túlterheltetések kárpótlását a múlttól is lehet követelni.²

A nép azonban ezzel korántsem volt kielégítve. A tiszték és a régibb előjárók visszaélései-

¹ V. tjk., X., 105, 108.

² V. lt. Rvi. 3 a. cs. 93. sz. Csongr.m. lt. 1819. jul. 796. sz.

nek s összejátszásának hire nagyon el volt terjedve. A régiebb számadások megvizsgálásának ügye mit sem haladt előre, a nép szószólói még mindig zárva voltak, a tisztújítás új rendszere sem találkozott közhelyesléssel: úgyhogy a mieink a bajok feltárása és orvoslása végett a szentesi elégülettel egyetértve, megbizottakat küldtek Budára és Bécsbe. Vásárhely részéről Dus utazott fel. Herczeg Koháry Ferenc értesítette aztán a vármegyét, hogy Bécsben a küldöttek Ő fel- | 1818. aug. 22. ségétől királyi biztos küldését kérték oly ügyekben, melyek már több ízben elintézészt nyertek; hogy az alkalmatlankodókat a rendőrség haza utasította, de azért nem kell őket büntetni, csupán akkor, ha újabb lázongást akarnának indítani. Most pedig kérdőre kell őket fogni aziránt, hogy honnan vették a pénzt az utazásra? Gyűjtöttek-e vagy városaiktól kapták?

Ezalatt az izgatás mindkét városban folyt háborítatlanul. Táplálta ezt az is, hogy a szántás ügyében hozott kancelláriai végzést az uradalom úgy értelmezte, mintha az neki adott volna igazat. A város a végzés értelmezését a vármegyétől kérte, s addig, míg ezt meg nem kapja s míg Waldsteinnal, kihez az elégületlenek ismételve fordultak, nem értekeznek, az uradalmi tisztekkel egyezkedni sem akart, amire egyébként az alispántól utasított. Ugyanezekhez utasítá a vármegye a várost a szántási legfelsőbb rendelet értelmezése ügyében is, ami a közönségnél nem kis felháborodást okozott. Különösen vádolta a nép Herczeg Ferenc ügyészt, mint akinek a bírák megszámlatása tisztében állott, melyet azonban elmúlasztván; okot adott arra a gyanúsításra, hogy titkon egyetért a bírakkal, hogy a város vagyonát »lopják«, steff., aminek az igazságkeresők a helytartótanácsához intézett kérvényökben is kifejezést adtak.

A helytartótanács a vádakat a megyéhez küldte le vizsgálattartás és jelentés végett. A vármegye hamarosan meg is tartá a vizsgálatot s értesítette a helytartótanácsot, hogy a vádak legnagyobb részben túlzottak, Vásárihelyre nézve pedig igaztalanok. Egyébként megtiltotta, hogy a községek útiköltséget adjanak az igazságkeresőknek. De tudni kell, hogy a vizsgálatot ép' azok vezették, kik ellen a vádak nagy része irányult. A kihallgatott esküdteknek nem adtak időt, hogy adatokat szerezzenek. Ha valaki régi dolgot panaszolt, nem irták jegyzőkönyvbe azon az okon, hogy már elévült, ha pedig újabb esetet jelentett, azt kérdezték, panaszolta-e már az uradalmi tisztségnek? S ha nem panaszolta, ezen az okon nem vették írásba. Így hát e jegyzőkönyvből a helytartótanács csak igen tökéletlen képet nyerhetett az ítteni állapotok felől. De fenn voltak az elégületlenek panaszlevelei is s mindezek alapján tűzetes jelentést tett a királynak az ügyek felől, aki rendelkezett is a panaszok ügyében s a vármegyének kiadta 1818. szept. 19. a parancsolatot, hogy az úriszék az elmaradt számadásokat annak rendje szerint mielőbb vizsgálta meg, a netaláni hiányokat a számadókkal pótolta helyre, előbb azonban a számadásokat, még a már megvizsgáltakat is egész 1800-ig visszamenve, a városi tanács és a község választott tagjai elé terjessze észrevételeik megtehetése végett; az esküdtek választása tárgyában teljesíteni kell a községek kívánságát, úgyhogy azokat az uradalmi tisztség kizárásával ők szabadon választhassák, jogában állván az uraságnak, hogy a netaláni rovott egyénekre nézve, ha ilyenek is megválasztatnának, a vármegye útján kifogással éljen; a börtönben ülő vásárhelyi és szentesi bujtogatókat szabadon kell eresztetni; az uradalom összes jobbágyait tiszteletre és engedelmességre kell inteni a földesúr

és tisztjei irányában; a gyűlésezéseket, felsőbb helyekre való követküldéseket s más efféle célokra való pénzgyűjtéseket el kell tiltani, másfelől a nép panaszait meg kell hallgatni s gyorsan s részrehajlás nélkül el kell igazítani és orvosolni, stb. Egy másik leirat meghagyja a vármegyének, hogy | szept. 28. Herczeg Ferencet számvevői kötelessége teljesítésére szorítsa s amennyiben az elfogottakkal, főleg vallatáskor kegyetlenkedik, inditson ellene, s egy másik, szintén bevádolt uradalmi tiszt ellen, vizsgálatot, amazt esetleg függessze fel az ügyészségtől: általában pedig a vallatáskor minden erőszakos és kegyetlen eljárástól óvakodni kell. Meghagyatott végre, hogy a királyi rendeleteket az alispán hirdesse ki a környék lakói előtt. Egy harmadik leiratban a helytartótanács | 1818. nov. 7. tudatja, hogy a vásárhelyi és szentesi izgága lakosok, kik legfelsőbb helyen panaszkodtak, a múltra nézve minden büntetés alól fölmentetnek, jövődre azonban csöndes és engedelmes magaviseletre intetnek azzal, hogy ha panaszuk van, azt az alispánhoz adják be.¹ Ellenben semmi válasz sem érkezett Kristó abbeli panaszára, melyet a királyi kancelláriára terjesztett, hogy az uraság a vásárhelyieket legelőjök használatában megrövidíti.

Az elfogottakat ezután szabadon bocsátották. Szentesen is megtartották a tisztujtást (miközben a jegyzőt hajánál fogva húzták ki a város házából). Egyébként Kárász Miklós alispán nem tartotta sürgősnek az ügyet s így a királyi intézkedések felől a lakosság alig tudhatott meg valamit. A két város tehát folyton háborgott és sérelmei orvoslása végett újabb követtséget indított felsőbb helyekre. Ezuttal Rákos ment Vásárhelyről, de nemsokára Dus is hozzácsatlakozott, Szen-

¹ A leirat Csongr.m. lt. 117. cs., 1308. sz.

test pedig Nagy György képviselte, mindannyian városaik pecsétjével ellátott igazolványt és kérvényt vivén magokkal. Jártak a helytartótanácsnál, az udvari kancelláriánál és a királyi felségnél, de mindenütt elutasították és kihallgatáshoz sem juthattak. Végre valahogy módját ejtették, hogy kérvényeket a király távollétében Lajos főherceg elfogadta. A vármegye neszét ve- | 1819. márc. 11. vén a dolognak, azonnal irt a helytartótanácsnak s kérte a »nyughatatlan csábitók és ámitók« elfogatását s hazakisértetését, kik épen az ellenök elrendelt vizsgálat elől szöktek meg.¹ Először is Dus fogták el, ámbár ennek magaviseletét és tevékenységét Modrovich Gy. udvari ágens dicséri, míg ellenben a szentesieket, kik Dus terhére még korcsmai adósságot is csináltak, meg rója.² Dus maga afelől tudósítja a bírakat, hogy ő bejelentette Ő felségének, hogy | 1819. márc. 8. az előljárásság fél a zsarnok tisztek fenyegetéseitől, mire Ő felsége kívánta, hogy a bírák menjenek fel személyesen hozzá, azonban ő kifejtette a feljövétel nehézségeit, amin Ő felsége megnyugodott. Felhívja a tanácsot, hogy írja meg az ágensnek a nép kívánsága teljesülésének akadályait s küldjön bizonylatot, — amiből láthassák, hogy az előljárásság szereti a népet.³ Dussal együtt még két szentesi igazságkeresőt is elfogtak Bécsben, kik ott Nagy Györgyhez csatlakoztak s itthon mindhármasukat a vármegye börtönébe zárták, honnét azonban megintés után valamennyien szabadon bocsáttattak.

A kérvény, mely deák nyelven teljesen avatott

¹ A felirat fogalm. Csongr.m. It. 1819., 249.

² Modrovich levele a bírákhoz 1819. márc. 9-ről. V. It. Rvi. 36. cs., 60. sz.

³ Dus levele u. o., 61. sz.

tollal van szerkesztve, panaszolja, hogy a két város birái az uradalmi tisztekkel összejátszanak a lakosok megkárosítása s terhelése végett; a számadások 20 évről sincsenek megvizsgálva, s ez ellen hiában szólalnak fel a lakosok, mert a silányul fizetett vármegyei tisztviselők az uradalomtól húzott javadalmozásból élnek, az uradalmi tisztek szavazataitól függnek, ezeket tehát meg nem sérthetik, inkább elfojtják a panaszukat s a panaszkodókat vagy ide-oda elutasítgatják magoktól, vagy elcsukatják és megbotoztatják; — hogy a városi tisztviselők hasonló viszonyban vannak az uradalommal, ezért nem is lehet bennök bizni, kénytelen tehát a lakosság orvoslatért legfelsőbb helyeken zörgetni, kérvén, hogy hozzájok királyi biztosnak »a nemes-szivű és lelkiismeretes királyi ítélő táblai tanácsbirót, Lánczy Józsefet« nevezze ki s általa vizsgálta meg különösen a püspöki dézma ügyét, melynek haszonélvezésétől a várost százados jogai ellenére megfosztották, vizsgálta meg továbbá az országos és megyei adókirovást, melyből csak magára Vásárhelyre 48 ezer frtot vetettek ki a múlt évről, az adóösszeírási táblázatokat, melyekbe a bárányokat a juhok rovatóba irták be, a katonai élelmezésnél elkövetni szokott igazságtalanságokat, a szentesi számadásoknál különösen elharapódzott rendetlenségeket és visszaéléseket, melyekben Herczeg Ferencnek is része van, a robotolásnál követett sokféle, megnevezett, igazságtalan és önkényes eljárásokat, a vásárhelyi legelő és maradványföldök dolgát, melyeknél az uradalom a lakosság jogos érdekeit sértegeti, az uraság abbéli mulasztását, hogy a pusztát Mária Terézia királynő parancsa ellenére nem telepíti be s abbéli kegyetlenségét, hogy azokat, akik az úr dolgára ki nem állanak, vagy a kilencedet meg nem adják,

megfosztja földeiktől s házaikról téli időben az ablakokat leszedeti s őket megpalcáztatja, az uradalmi tisztek abbeli üzelmeit, hogy az új házhelyekért pénzt vesznek, a terményadózás váltsága fejében a folyó árnál ötszörte nagyobb értéket is fizettetnek, stb. stb.¹

Azonban a vármegye sem maradt egészen tétlen. Horváth főszolgabíró sejtván, hogy Vásárhely bírának egy része maga is az elégületlenekkel fú egy követ, elrendeli, hogy az 1819. márc. 18. igazságkeresők Bécsből érkező levelei először is hozzá küldessenek, egyszersmind újlag eltiltja azoknak a város pénztárából, vagy gyűjtések útján való segélyezését. Ugyanekkor Erdélyi János inspektor utasítja a bírakat, hogy a város régi számadásait adják ki mindenkinek, aki azokat meg akarja vizsgálni. Ezalatt a vármegye Herczeg ellen is megtartotta a vizsgálatot, melyből újszólván semmi sem derült ki. Némelyek egyes városi előljárók ellen kegyetlenkedés, igaztalan terhelés stff. címén emeltek az alispán előtt panaszokat. A vizsgálat szokás szerint ezeket is alaptalanoknak találta. Végre Kárász is rászánta magát a legfelsőbb rendeleteknek a két városban való személyes kihirdetésére, mely alkalommal azokat másolatban is kiadta a panaszosoknak. A város máj. 15. lakosai, de különösen a Bécsben járt igazságkeresők, újra felhivattak, hogy vizsgálják meg tetszés szerint a régi számadásokat, a bírák azonban kijelentették, hogy az 1816-on innét eső számadások az uradalmi ügyésznél vannak, ki azokat még nem nézte át. Az elégületlenek nagy számmal gyülekeztek fel s kijelentették, hogy a vizsgálat szabadságával élni akarnak, de csak akkor, mikor az »Őfelsége által megígért commissio is leérkezik a városba«.

¹ A fölségkérvény V. l. Rvi. 3 a. cs., 116. sz.

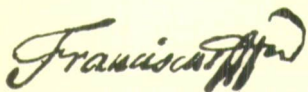
Erre azonban hiába vártak. Nemsokára megjött a helytartótanács levele a me- | 1819. máj. 17. gyéhez, melyben tudatja, hogy Ő felsége Rákosék kérvényét elutasította, nem küld ide sem commissiot, sem királyi biztost, hanem azt parancsolja, hogy a két város lakossága csendesen várja be, míg kérelme ügyében a vármegye intézkedik; teljesitse engedelmességgel és készséggel jobbágyi szolgálatait: felsőbb helyre pedig többé követeket ne küldözzön, mert ilyesminek semmi fogantja sem leend, sőt azok le fognak tartóztatni és hazakisértetni.¹ A királyi válasz, melyet a szolgabíró három egymásután következő vasárnapon olvastatott fel a nép előtt, nagy meglepetés volt a város lakosságára nézve, mert egészen másféle eredménnyel biztatták azt az igazságkeresők. Rákos és Nagy, kiket az alispán perbe fogatott, hazaérkeztökkor, elzárattak, de térítvény mellett szabadon bocsáttattak, egyenesen kimondták, nem hiszik, hogy azt a királyi levelet az ő panasztételekre adták volna ki. A vármegye maga sem tudta, mitévő legyen tovább s a helytartótanácsot arra kérte, hogy utasítsa az alispánt, megszüntesse-e a nyughatatlanok ellen indított pert, vagy tovább is folytassa? Másik meglepetés volt a helytartótanács részéről a szántáspernek oly értelmű el- | jul. 22. döntése, hogy a földesuraságnak joga van a robotot bármely évszakban szántásra fordíttatni, csak az urbárium értelmében számítsa azt be jobbágyainak.²

A város közönségét azonban a helytartótanács intézkedései, Lánczy és a comissió kinevezésének elmaradása nagyon aggasztották, mert arról aligha volt tudomása, hogy az rendeletben meghagyta a vármegyének, hogy az igazságkeresők | aug. 17.

¹ A helytartótanács leirata Csongr.m. lt. 1819., 720. sz.

² A leirat u. o. 796. sz. és V. tjk., X., 187.

panaszait egyenként újra vizsgálta meg, különösen amelyek Herczeg és az uradalmi tisztek kegyetlenkedéseiről szólnak s hozzá mindenről jelentést tegyen.¹ Rákos és Dus tehát ismét felutaztak Bécsbe s egy általános kihallgatás alkalmával módot találtak a felség elé | 1819. dec. 11. juthatásra. Ferenc király mint általában, most is

107. sz.

Ferenc király névirása.²

nyájas és barátságos volt a kérvényezők iránt s élőszóval olyan biztatást adott nekik, hogy ezek azt kérelmek teljesítésének vették. A benyújtott kérvényben köszönetet mondanak az eddigi pártfogásért, melyben őket legfelsőbb helyről az uraság és a megye tisztjei ellenében részesítették, tudatják, hogy ezek a legfelsőbb helyre hamis jelentést tettek a vásárhelyi állapotok felől, melyekről csakis egy kinevezendő királyi biztos szerezhetne és adhatna igaz értesülést; a tisztek iszonyú zsarnoksággal nyomják el a szegény népet s azt, aki ez ellen panaszkodni merészel, ha törvényesen el pusztíthatják, »méreggel s a börtön sanyaraival oltják el«, azokat pedig, kik a panaszkodóval tartanak, »elzáratással, ütlegetéssel, fenyegetésekkel, vagy ígéretekkel hallgattatják el, vagy mint közcsendzavarókat szülőföldökről számkivetik«; Rákost és Nagy Györgyöt is, midőn f. é. márciusban hazaérkeztek, azonnal börtönbe vetették s utóbbiakat az uraság katonái az utcán megrohánván, holtra verték volna, hogyha feltartott jobbájával fejét meg nem oltalmazza, amikor aztán súlyos vasbilincsekbe verve, a szegvári börtönbe

¹ A rend. Csongr.m. lt. 1819. szept. 7. gyül. irom. 1168. sz.

² A város ltrából.

záratták, senyvedő beteg rabok közé, kiktől a nyavalyát elkapta s életét is elveszítette volna, hogyha a királyi rendelet vissza nem adja szabadságát; Rákosnak pedig, mikor kieresztették, »arra felbízott, vagy tán felbérelt emberek éjjel kétizben rontottak házára s őt hihetően élete nélkül is hagyták volna, ha véletlenül mindkét izben gazdasági dolgai miatt távol nem lett volna otthonról«; mindkettőjüket pedig hit alatt vallatták, hogy mit kerestek a királyi főség előtt? s a többieket is, kik a főhatóságok előtt jártak, a vármegye gyűlésére rendelték be; az urasági tisztek a legfelsőbb királyi rendeleteket a hosszú-ut, a szántás, a félévi korcsmáltatás ügyében nem hajtják végre; Herczeg ügyész és a várnagy, kik éjjel a rabokat kieresztetik, hogy nekik lopjanak, még mindig hivatalban vannak, mert tettenérés esetén is felmentik őket az urak minden bűn alól: minthogy tehát ezek szerint a panaszok sem otthon, sem a megyén, sem a balul értesített helytartótanácsnál sérelmeikre vigasztalást nem nyerhetnek, Ő felségét újra alázattal kéri Lán czynak királyi biztosí minőségben hozzájuk küldése iránt. Ha ez a kérelmök sem teljesülhetne s orvoslátot sehol sem találnának, kénytelenek még egy dolgot felpanaszolni, bár előre kijelentik, hogy oklevelekkel bizonyítani nem képesek, mert ezeket a város valamelyik régi tisztviselője a város levéltárából az uraság tisztjeinek jutalom reményében kiadta. E levelekből az tűnt ki, hogy Vásárhelyt és a körülfekvő pusztákat magok Vásárhely lakói vették meg Schlick tábornoktól, de az akkori, még nem eléggé rendezett országos viszonyokra való tekintetből átadták azt gróf Károlyi Sándornak, hogy őket védje és birja. Ennek emléke még most is él a városban. A régi ősök egyszerre három évi taksát is fizettek válogatott barmokban a grófnak, fel is

irták azok neveit, kiknek jószágait e célra elhajtották, de néhány évvel ezelőtt ez a névsor is elveszett. Az uraság lekötelezi a bírakat maga irányában, azokat pedig nem tűri, kik az ő jogait bolygatni merészelik. A kérvényezők is mindenütt, még felső helyeken is, mint alkalmatlankodók, visszautasíttatnak, haza kísértetnek, hogy otthon »a börtönben rothadjanak el« . . . »De hisz' ez közös sorsa Magyarországon mindazon alattvalóknak, kik hivatalos személyek ellen merészkednek panaszt emelni«, stb.

Az igazságkeresők Budára visszaérkezvén, az ágens már nem tudott nekik újabb kihallgatást eszközölni, sőt ott csakhamar elfogták őket s irataiktól megfosztották. Hazatérve darab | 1820. ápr. ideig szabadlábon hagyattak, de tavaszra kelve, az uraság tisztjei föllépése következtében együvé láncoltatva a vármegye börtönébe vették abbeli engedellenségökért, hogy a megye által ki-rendelt védő ügyvédet, Lán c z y kinevezésébe bizakodván, nem vállalták el.

Egyidejűleg a városi tanács is ujjhúzásba keveredett az urasági tisztekkel. Ezek bizonyos korcsma-föld elcserélése és marhajárás tárgyában tettek ajánlatot a városnak, melyet a bírák szokatlanul magas hangon utasítottak vissza. H e r c z e g ügyész ezért neheztelve ráirt a tanácsra, minthogy a vá-lasz »nem egy jobbágy előjárósághoz illik, hanem földesúri hangon ejtett nem engedem emlegetésével szózatokodni merészkedik«. Emlékezteti tehát a bírakat, hogy ők csak jobbágyok, »akiknek ké-relem és megalázódás mindenben kötelessége«. Tudják meg, hogy a föld az uraságé s azt teszi vele, amit akar stb. Erre a bírák szerény és alá-zatos hangon, de azért önérzetesen írják vissza, hogy habár jobbágyok is, de nekik is biztosított az urbárium némi jogokat s haszonvételeket, me-

lyekben magokat megháboríttatni nem engedik s szükség esetén felsőbb helyeken is tudnak sérelmeikre orvoslatozt keresni. Pár hét múlva a réti széna fölött zördülnek ismét össze Práznóvszky tisztartóval, ki annak elszállítását megtiltotta, míg a kilencedet belőle meg nem adják. A tanács azonban, mivel a réten nincs joga az uraságnak a kilencedhez, minden tilalom ellenére is haza hordatta a szénát. Őszre kelve, a kóser korcsma felett pereltek ismét össze, melyet az uraság oly időszakban, mikor a bormérés joga a várost illette, itt tartani akart. Az alispán a városnak adott igazat.

A fogságban ülő igazságkeresők ügye azonban fennakadt. A megye engedélyt kért a helytartótanáctól, hogy őket a kirendelt védő ügyész elvállalására kényszeríthesse, sőt ezt újból is megkísérelte; de eredménytelenül, mert Rákócsek azt ismét visszautasították. Most a vármegye arra kérte a helytartótanácsot, hogy végezze be ő maga a nehéz pört. Ez azonban a végítélkezésre a királyi ítélőtáblát utasította, mely aztán a megyei ügyész vádjai, bizonyítékai s a törvényszék ítélete alapján azok mentségének és védelmének mellőzésével döntött is. Előbb azonban az elé- | 1820. szept. 26. güetlenek Nagy György és a vásárhelyi Kristó A. személyében újabb követtséget indítottak a föltséghez a foglyok szabadon bocsátása, az uraság tisztjei zsarnokoskodásának megorvoslása s Lán-czy királyi biztossága érdekében. Tizenégy városi esküdt s több mint 200 vásárhelyi gazda és zsellér irta alá a kérvényt, de a bírák egyrésze tartózkodott attól. A követeket azonban Pesten elfogták s haza kísérték, hol a megye börtönébe vetettek. Ekkor a nép a vármegyénél sürgette meg | nov. 13. a per befejezését. Válasz gyanánt még többek ellen adtak ki elfogatási rendeletet, melyek elől sokan a városból menekültek. Némelyeknek azon-

ban mégis sikerült Ő felségénél panaszt tenni a bebörtönözések miatt s a királyi biztos érdekében. Mire a helytartótanács kérdést intézett a vármegyéhez, hogy miért tartják fogva Rákost és Dus? miért rendeltek el ellenök vizsgálatot? s minő állapotban van már a per? Mire a vármegye azt felelte, hogy nevezetteket és társaikat |1820. dec. 5. mint megrögzött, nyughatatlan és engedetlen embereket a múlt évi legfelsőbb rendeletek alapján fogatta el és állította törvény elé, pörük épen a mai napon fejeztetett be és küldetik fel a helytartótanácsához. Ez ítélet pedig akként |1821. jan. 11. szólt, hogy néplázítás és közcsendzavarás bűnéért Rákos két, Dus és Nagy egy-egy, Kristó és Tóbiás fél-félévi, bilincsben és közmunkában töltenő, hetenként kétszer bőjtöléssel és negyedévenként 25 pálcával súlyosbitott börtönt kapnak. Büntetésök kiállása után városukból valamennyien kiltatnak. A költségeket, beleértve a lakosoktól gyűlt pénzeket is, a vétkesek viselik s ily címen magára Dusra 505 frtot róttak ki. A királyi ítélőtábla kilenc hó multán helybenhagyta az ítéletet, azonban a pálcázást és száműzést törölte s az eddigi raboskodást is betudta a büntetésbe.

Az elnyomott nép azonban nem hagyta cserben hajba jutott vezéreit, hanem az udvari kancelláriánál újabb fölségkérvényt nyújtott be, |ápr. 7. melyben a fogságra jutottak szabadon bocsátásáért folyamodott, okul hozván fel, hogy ügyének igazságát s amazok ártatlanságát az időközi tapasztalatok nyilván igazolták, mert a számadások megvizsgálásánál elharapódzott mulasztásokat a helytartótanács is orvosoltatni rendelte, Herczeget pedig maga az uraság is elküldte a szolgálatból. A kérvény azonban visszautasított,¹ de az a haszna

¹ A folyamodvány és a válasz Csongr.m. It. 1821. máj. gyűl. ir., 491. sz.

mégis lett, hogy a helytartótanács tüzetes értesítést kívánt a megyétől a részben, | 1822. máj. 28. hogy ez mennyiben tett eleget a fölterjesztett panaszok megvizsgálása tárgyában leküldött rendeleteknek? s mi lett a vizsgálatok eredménye? A megye csak félév múlva jelentette, hogy intézkedett a számadások megvizsgáltatása, a kiderült károsítások helyreépíttatása, a számvitel helyesebb rendszere felől, intette a lakosságot a meghasonlástól, utasította a panaszkodókat, hogy a tiszti alügyészhez forduljanak, s ez az uradalmat el fogja tiltani attól, hogy a törvényszerű roboton felül kötelezze szolgálatra a népet. De a jelentés elárulta, hogy a megye urai a felsőbb meghagyásoknak csak felületesen és hiányosan tettek eleget, aminthogy az uraság túlkövetelései s igazságtalan terhelései felől a tanács előtt csakhamar újabb esetek fordultak elő, minők például, hogy a lakosságra a vályogvetés után taksát róttak ki, az uraság a közlegelelőkre a maga juhait számára nagy majorokat építtetett s ily módon a lakosság jószágai elől a legelőt feléteti, stb. Utóbbi ügyben Kristó A. emelt a kancellária előtt panaszt, melyet a tanács is magáévá tett.¹ Ugyanő másik panaszlevelet terjesztett fel a helytartótanácsához a körtvélyesi robot | 1821. jun. 12. ügyében.² Az elzárt népvezérek, R á k o s és D u s, szegvári börtönükben magok is újabb panaszlevelet szerkesztettek egy felségfolyamodványban, melyhez szintén hozzájárult a tanács.³ Általában a bírák minden tartózkodást félretéve, most már teljesen azonosították magokat az elégtelennel. Ezek követelésére pecsétes nyilatkozatot adtak | jul. 14.

¹ V. tjk. A X. 10.

² Csongr.m. lt. 1821. jl. 7-ki gyűlés ir. 850. sz.

³ V. tjk. X. 160.

ki, hogy a börtönben ülők »nem magok indulatjokból terjesztették a panaszokat . . . a felséges trónus elébe«, hanem a közlakosokkal és a mostani tanácsbeliekkel egyetértve, — Cz. Nagy Mihály főbíró kivételével.¹ A lakosság azonban mindezzel nem elégedett meg, hanem az eddigi lépések eredménytelensége miatt indulatba jöven, aug. 26. kilépett eddigi mérsékelt és tartózkodó állásából s tömegesen a tanácsba nyomúlva követelte, hogy ez azonnal küldöttséget (a jegyző és egy esküdt) rendeljen Pestre a királyi táblához, azzal a kéréssel, hogy a foglyokat bocsáttassa szabadon, hogy a városban »a rég óhajtott csendesség és békesség« helyreálljon. A buzgóságot azonban a költségek viselésének kérdése kissé megzavarta. Végre is azt határozták, hogy az ágenst kérjék fel a kérvénynek ingyen elkészítésére. Az útiköltségeket azonban az esküdtek (Cz. Nagy Mihály főbíró kivételével) és a lakosok elvállalták. A küldöttek el is utaztak s Pesten Szentiványi nádori ítélőmesternél tisztelegtek, kitől azt a választ nyerték, hogy mihelyst a vármegye a perből kimaradt 2 darab iratot felküldi, az ügyet a királyi ítélőtábla azonnal felveszi. A követek ekkor odafenn ügyvédet fogadtak az ügy szorgalmazása s a felvilágosítások megadása végett, kinek díjába a tanács száz frtot nyomban ki is útalványozott.² A tanács máskép is tanúsította jóindulatát a foglyok iránt, költséget küldözött a raboknak, mikor pedig Rákosnak édesanyja betegségbe csett, pár napi szabadságot kért részére, hogy haza jöhessen; midőn háza romladozni kezdett, nádat adott gyermekeinek, hogy megfedjék s kérte a vármegyét, hogy a rabtartási költséget engedje el neki, stb.

¹ U. o. XI. 1.

² V. tjk. A. 10.

Eközben Dus rabságának ideje is kitelt, Kristó pedig buzgólkodásáért ismét börtönbe került. A vármegye egy század katonaságot rendeltetett a városba, mint »a katonai gyakorlatok tartására legalkalmasabb helyre«. Ily viszonyok közt, »a titkos fenyegetődzések és veszedelmek megzabolázása« szempontjából, épen jókor érkezett a helytanács rendelete a katonafogdo- | 1821. nov. 6. sás tárgyában. Elrendeltetett, hogy a dolgot titkon kell előkészíteni s a vármegye egész területén egy napon, t. i. dec. 5-dikén, összefogdosatni a kívánt ujoncmennyiséget,¹ aminél, természetesen, különös tekintettel voltak a zenebonáskodókra.

A másik év elején egy rakás | 1822. jan. 18. közrendű lakos (42-en) ismét a tanácsba nyomult s követelte, hogy a tanács Rákos és Kristó kegyelem útján való kiszabadítása érdekében tegye meg a lépéseket. Az időközbeli tisztújítás azonban új embereket is küldött a bírák közé s a tanács már nem állott nyíltan a nép követelése mellé. Feliratta a betolakodók neveit s csak áprilisban határozta el, hogy Rákos megkegyelmeztetését Modrovics ágens által kérelmezni fogja. Mindinkább láthatóvá lett, hogy a lakosságnak azon része, mely a Rákos-féle mozgalmat más szemmel nézte s a város érdekében állónak sem ítélte, lassanként felülkerekedik. Az urak és a nagyobb birtokos gazdák voltak ezek, kik Rákost a református egyház-tanácsból kiküszöbölték, egyszersmind | 1822. szept. többek nevében a tanács ellen a vármegyére panaszt nyújtottak be, mint amely Rákosék hiveiből van egybealkotva, jórészen tanulatlan és érdemtelen emberekből (még csikós is van köztök!), kik fonákul kezelik a törvényt és rendet, visszaélnék hivatalukkal és a város javaival, rendes szám-

¹ V. lt. Rvi. A. 3 sorsz., 16. cs., 4. sz.

adást nem vezetnek, minden hibát elnéznek, a kihágókat és gonosztevőket szabadon eresztik, csak-hogy kedvezzenek a nép gyöngeségeinek s ők magok hivatalban maradhassanak, steff.¹

Ugyanez időtájon sajtóságos határozatot hozott a tanács, midőn t. i. a réti nyilasok tárgyában, hogy abból minden lakos kaphasson, úgy intézkedett, hogy az uradalmi tisztek és alkalmazottak abbéli járandóságait kevesebbre szabta s erről az uradalmat egyszerűen értesítette. A tisztség éles tollal irt vissza a bírákra: »Bámulattal látta« a végzést s rögtön megsemmisítette azon az okon, »mert nevetséges dolog az... midőn egy jobbágyi községnek előjárósága a földről, melynek a lakosok nem tulajdonosai, valamelyes végzést hoz, vagy határozást téssen«.² Nem csoda, hogyha ily baklövés után a bírák az uraság jogtudósaival szemben minden bátorságukat elveszítették s a község jogai kérdésében egyideig eredményt sem mertek nyilvánítani. Így, midőn Posta Ferenc ügyész írásbeli nyilatkozatot kívánt 1823. jan. 11. tőlök, hogy akarják-e még tovább is folytatni az uradalom ellen az 1818-ban megkezdett legelőpert? s e per megindítása tudtával volt-e az előjáróságnak? Ámbár vagy 90 közlakost is bevontak a tanácskozásba, s ámbár a jegyzőkönyvben már két év óta meg volt írva, hogy a város Kristó panaszát magáévá tette, semmiféle válaszban sem tudtak megállapodni. Végre, mikor az ügyész negyedizben követelte, hogy valljanak színt, azzal tértek ki a felelet elől, hogy »akármennyit untatják is« ez ügygel, nyilatkozatot nem adnak, míg a panaszlevélre érkezett, vagy érkezendő királyi rendeletet velök nem közlik. Ez már annyit jelentett, hogy a város

¹ Kaszap-féle iratok a hmvásárhelyi főgymn. ktárában.

² V. lt. Rvi. A 3 cs., 14. sz.

belefáradt a küzdelembe. Még készültek ugyan a bírák a börtönében sinylő Rák os ügyében Bécsbe utazni s a fölségnél kegyelemért esdekelni s kérték a vármegyén az ügyiratok kiadását; de mikor itt őket Pontiusból Pilátushoz utasították, semmi nyoma sincs többé, hogy céljokat végre is hajtották volna. Különben sem lett volna többé e lépésnek értelme. Rák os nemsokára kitöltötte idejét s fogságából magától is megszabadult, a nagy port vert ügyet pedig a vármegye és az uraság szép csendesen elaltatták. A helytartótanács három év múltán kérdést intézett a földes- | 1825. márc. urasághoz, hogy teljesítette-e kiadott rendeleteit? a város fizette tovább a pesti ügyvédet: de a per semmivel sem mozdult előbb. Az egészből csak a lakosság együgyü várakozása és reménykedése maradt még meg, »melylyel a király ígéréthez ragaszkodtak« s melyen túlmenni a bírák sem akartak többé.¹

Rák os és Dus nemcsak mérséklettel és tisztelességgel, hanem kitartással és teljes önzetlenséggel is fáradoztak és küzdöttek a város közjára és a szegénység érdekében. Anyagilag és lelkileg mindketten tönkre mentek s elbuktak a lehetetlenséggel vívott küzdelemben. Háztájukuk, kis gazdaságuk elpusztult. Amannak egészsége megromlott a börtönben, itthon felesége és gyermekei betegséggel és nyomorral küzdöttek. A fogságból kiszabadulva elköltözött a városból s másutt halt meg. Dus mestersége megakadt s végkép megromlott az igazságkeresés és a raboskodás alatt s bár óriási testi szervezete minden ártalommal dacolt, de kedélyére örökös mélaság és búskomorság szállott: Mikor börtönében meghallotta, hogy a bírák lépéseket akarnak tenni kiszabadításuk érdekében, levelet irt

¹ V. tjk. XII. 43.

hozzájuk: »Már hét esztendeje«, — így szól hozzájuk szenvedő társai nevében is, — »hogy a tisztek kegyetlensége üldöz bennünket ezen közdologért, azóta vagy tömlöcben raboskodtunk, vagy az orvos-

108. sz.
Dus István botja.²

lásért Ő szent felsége trónusánál esedeztünk. Mindenütt a veszedelem rajtunk volt, sőt életünkre is törtek, mint erről Ő szent felsége előtt is panaszkodtunk. Huszonhét folyamodást tettünk már Ő felsége trónusánál most mégis kegyelmet kelletik esedezni.« Egyszersmind utasításokat adott nekik a bécsi utra és kihallgatásra nézve. Később Bécsbe költözött fel lakni, minthogy itthon már meg nem élhetett, sőt »rá is kiabáltak«. ¹ Csak késő vénségében tért ismét ide vissza meghalni. Még azt is megkellett érniök, hogy a város és kortársaik, — kikért egész életüket s mindenüket feláldozták, a közélet terén egyidejűleg felmerült más egyének, másféle mozgalmak és események hatása alá jutván, — csakhamar teljesen elfelejtkeztek rólok és elfordultak tőlök. A legerősebb idegzete volt mindnyájok között Kristó A. F.-nek, aki ezután is megtörhetetlenül állott s még évek múltán is szerepet vitt az örök-váltság tárgyalásainál.

¹ Dus levele 1846-ból. V. lt. Rvi. A 3 cs., 27. sz.

² Unokái (Dus Testvérek) birtokában.